

Oświecenie jako zmiana języka

28-29 listopada 2024 r.

Pałac Staszica, Warszawa

organizator

Pracownia Literatury Oświecenia IBL PAN

patronat

Polskie Towarzystwo Badań nad Wiekiem Osiemnastym

finansowane przez

Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

z programu Doskonała Nauka II –

wsparcie konferencji naukowych

Sprawozdanie z konferencji „Oświecenie jako zmiana języka”

W dniach 28 i 29 listopada 2024 r. w Pałacu Staszica w Warszawie odbyła się dwudniowa konferencja interdyscyplinarna zatytułowana „Oświecenie jako zmiana języka”. Konferencję zorganizowała Pracownia Literatury Oświecenia Instytutu Badań Literackich PAN, a patronat nad nią objęło Polskie Towarzystwo Badań nad Wiekiem Osiemnastym. Konferencja została dofinansowana z programu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego: Doskonała Nauka II – wsparcie konferencji naukowych. Dwudniowe obrady odbywały się plenarnie i w sekcjach poświęconych takim obszarom badań nad oświeceniem jak literatura, twórczość prywatna (pamiętniki i korespondencja), historia, teatr, język czy kultura. Udział w niej wzięli badacze z różnych ośrodków naukowych w kraju i z zagranicy, zarówno doświadczeni, jak i dopiero zaczynający swoją karierę naukową. Wśród nich znaleźli się literaturoznawcy, historycy, historycy sztuki, specjaliści od dziejów teatru, archeologii i kostiumologii. Dzięki temu możliwe było kompleksowe spojrzenie na temat konferencji, czyli zmianę języka rozumianego szeroko, jako system znaków.

Pierwszy dzień obrad rozpoczął się prowadzoną przez prof. Teresę Kostkiewiczową sesją plenarną, podczas której wygłoszone zostały referaty mające zarysować tło dyskusji nad językiem w oświeceniu. Prof. Anna Grześkowiak-Krwawicz (IBL) zarysowała powolne wprowadzanie przez podręczniki i traktaty nowych pojęć w wypracowany i utrwalony dwustuletni szlachecki dyskurs polityczny. Wskazała także na ich recepcję i wykorzystanie w praktyce publicystycznej i sejmowej oraz na językowe manipulacje, których dopuszczali się ich użytkownicy. Kolejne dwa wystąpienia stanowiły ramę czasową dla omawianych zagadnień. Dr Klara Leszczyńska-Skowron (IBL) przedstawiła rozpoczęte w latach czterdziestych osiemnastego stulecia dyskusje nad językiem jako spory założycielskie dla całej oświeceniowej formacji, a prof. Grzegorz Zajac (UJ) ukazał spojrzenie wstecz na epokę z perspektywy autorów publikujących pod koniec stulecia m.in. Stanisława Kostki Potockiego jako autora „Świstka Krytycznego”, i ich ocenę efektów osiągniętych przez oświeconych reformatorów. W dyskusji podjęte zostały takie wątki, jak źródła, z których autorzy traktatów i podręczników czerpali nowe pojęcia, oraz skuteczność ich wprowadzania i znaczenie literatury pięknej dla procesu przyswajania ich szerszemu gronu odbiorców; zmieniająca się w XVIII w. definicja narodu i miejsce, jakie z czasem zajął w niej język; rozwój felietonu jako związanego z czasopiśmiennictwem gatunku; kwestia, czy satyryczność utworów Potockiego nie weszła w obszar absurdu, oraz rola kobiet w kształtowaniu polszczyzny.

Następnie rozpoczęły się obrady w sekcjach. Pierwszą część sekcji poświęconej twórczości prywatnej i pamiętnikarstwu prowadziła prof. Iwona Maciejewska. Wygłoszone referaty koncentrowały się przede wszystkim na języku emocji w diariuszach i pamiętnikach polskich – jego zmienności w zależności od czasu powstania, gatunku wypowiedzi i dystansu między wydarzeniami a momentem ich spisania oraz języka, w jakim zostały zapisane (prof. Marcin Cieński, UWr); na różnicach w postrzeganiu świata i jego opisu w relacjach z podróży reprezentantów dwóch różnych środowisk i pokoleń osiemnastowiecznych podróżników (prof. Adam Kucharski, UMK); na języku autoanalizy i obserwacji objawów chorobowych oraz ich przyczyn w pamiętniku, który być może został spisany przez pacjenta na polecenie lekarza (prof. Agata Roćko, IBL) i wreszcie na próbie utrwalenia i opisanie wrażeń z podróży związanych z nowymi wynalazkami i nieoczekiwanymi sytuacjami, z jakimi stykali się podróżnicy do Francji (dr Aleksandra Janiszewska, AP w Warszawie). W dyskusji nad poruszonymi zagadnieniami podkreślona została rola osobowości autora pamiętnika jako czynnika kształtującego emocjonalny charakter wypowiedzi i utrudniającego uchwycenie charakteru zmian, które – co do tego nie było wątpliwości – zaszły między początkiem a końcem epoki, a które widoczne były także w relacjach z podróży.

Pierwszą część sekcji poświęconej literaturze wieku światła prowadził prof. Tomasz Chachulski. Wygłoszono wówczas cztery prelekcje. Rozpiętość tematyczna referatów była tu imponująca, zaś obok prób ujęć syntetyzujących zaprezentowano refleksje nad pojedynczymi dziełami lub zagadnieniami. Dotyczyły przemian pojęcia 'imaginacji' w refleksji estetycznoliterackiej okresu oświecenia (prof. Roma Dąbrowski UJ), oświeceniowej ewolucji terminu 'literatura' (dr Helena Markowska-Fulara (UW), zagadnień translatologicznych mniej znanych i popularnych dzieł scenicznych europejskiego oświecenia na język polski (prof. Michał Bajer USz). Badacze pochylali się również nad zagadnieniami zmian językowych wybranych twórców (dr Paweł Plura UWr). Sekcję zamknęła dyskusja.

Druga część obrad, prowadzona przez prof. Adama Kucharskiego, poświęcona była korespondencji. Analizie poddany został język i sposób posługiwania się nim w czterech zupełnie różnych sytuacjach. Prof. Iwona Maciejewska (UWM) omówiła listy pań Czapskich, z których jedna (Rozalia) posługiwała się językiem prostym, dwie pozostałe zaś z wprawą władały zarówno polszczyzną (Konstancja), jak i francuszczyzną (Magdalena) i pozytywnie wyróżniały się również na tle korespondencji męskich przedstawicieli rodu. Dr Walentyna Łoś (UJ) ukazała przemiany języka w korespondencji pomiędzy Jasonem Smogorzewskim,

arcybiskupem Kościoła unickiego, a Jackiem Ogrodzkim, dyrektorem gabinetu Stanisława Augusta, która w miarę upływu czasu z oficjalnej stawała się bardziej poufała. Prof. Wojciech Kaliszewski (IBL) przyjrzał się natomiast listom literata – Stanisława Trembeckiego, wskazując w nich cechy języka charakterystyczne dla utworów literackich tego twórcy. Na koniec obrad dwoje najmłodszych uczestników, pani Michalina Żurek i pan Aleksander Mąka (UAM) przedstawiło porównanie korespondencji dwóch władców Jana III Sobieskiego oraz Stanisława Augusta Poniatowskiego, która mimo wielu podobieństw między autorami (m.in. znakomite wykształcenie, wielojęzyczność, pochodzenie) była całkowicie odmienna i reprezentatywna dla epoki, w której żyli. Dyskusja po referatach skupiła się na wyznacznikach intymności i poufałości, jakimi były zwroty adresatywne lub nadawane opisywanym osobom pseudonimy oraz na problemie dwujęzyczności polsko-łacińskiej i polsko-francuskiej.

Druga część sekcji dotyczącej literatury prowadzona była przez prof. Romana Dąbrowskiego. Wygłoszono pięć referatów o bogatej tematyce. Dotyczyły zarówno poezji, jak i prozy. Pierwszy z wygłoszonych referatów podejmował zagadnienie języka we wczesnej poezji Franciszka Karpińskiego z uwzględnieniem teoretycznych deklaracji poety i ich praktycznych realizacji (prof. Tomasz Chachulski IBL PAN). Uwagę poświęcono także zagadnieniu, jakim jest polska biografistyka oświeceniowa i jej europejskie, zwłaszcza francuskie i angielskie, korzenie (dr Magdalena Bober-Jankowska IBL PAN). Kolejne wystąpienie skupiało uwagę słuchaczy na nowym języku dyskursu o chłopach w literaturze XVIII wieku (dr Małgorzata Pawłata UŁ). Z kolei językowy obraz nadziei w XVIII-wiecznej poezji polskiej stał się obszarem zainteresowań mgr Marzeny Suskiej IBL PAN. Ostatnim referatem wygłoszonym w tej sesji było wystąpienie dotyczące poematu „Pory roku (Metai)” litewskiego poety XVIII w. Krystyna Donelajtisa i jego wpływu na debiutanckie utwory Mickiewicza (dr Inesa Kuryan AHE Łódź). Sekcję zamknęła dyskusja.

Drugi dzień rozpoczął się obradami w sekcjach. Pierwszą część obrad w sekcji historyczno-retorycznej prowadzonej przez o. prof. Pawła Zająca rozpoczął referat zdalny prof. Małgorzaty Dawidziak-Kładoczej (UWr) pokazujący, w jaki sposób słowo „własność” – neutralne znaczeniowo u początków stulecia – nabrało wartości pozytywnej w dyskursie politycznym oświeconych. Następnie prof. Małgorzata Ciszewska (IBL) przedstawiła na obfitym materiale źródłowym pojawienie się oraz zanikanie aluzji do herbów jako chwytu retorycznego w mowach szlacheckich w XVII i XVIII stuleciu. Dr Magdalena Ślusarska (IBL) zarysowała zmiany, jakim uległo kaznodziejstwo oświeceniowe, w szerokim kontekście historii i nauki Kościoła

katolickiego. Na koniec pani Urszula Kacperczyk (AGAD) scharakteryzowała obfite i nieznanne źródła do badań nad ustawodawstwem okresu Sejmu Czteroletniego. Ze względu na obszerny materiał dyskusja przeniesiona została w kuluary.

Sekcja podejmująca szeroko rozumianą problematykę teatralną prowadzona była przez prof. Michała Bajera. Otwierał ją referat o języku polskiego dramatu osiemnastowiecznego a teatralno-widowiskowym kodowaniu zmian (prof. Barbara Judkowiak UAM). Zagadnienie początków teatru stanisławowskiego oraz znaczenia przemian językowych w procesie jego konstytuowania podjął prof. Patryk Kencki (IS PAN), zaś dr Piotr Maksymowicz (UG) mówił o języku wolności w teatrze operowym polskiego oświecenia. Sekcję zamknęła dyskusja.

Druga część sekcji historyczno-retorycznej prowadzona była przez dr Magdalenę Ślusarską. Rozpoczął ją referat o. prof. Pawła Zająca (UAM), który nakreślił historię encyklik papieskich i listów pasterskich biskupów polskich w XVIII wieku, ukazując, jak Kościół na przestrzeni tego stulecia wypracowywał język komunikacji dotyczący nie tylko doktryny, lecz także wydarzeń w świecie. Następnie prof. Asta Vaškeliene (LLTI/ILLF) pokazała na przykładach dwujęzycznej twórczości okolicznościowej na Litwie, jakie były przyczyny i skutki przekładania na polszczyznę tego, co wcześniej wyrażano wyłącznie po łacinie. Dr Maciej Nawrocki (WSE im. J. Tischnera, Kraków) przedstawił narodziny i ewolucję znaczenia pojęcia „sarmatyzm” w osiemnastym wieku, a dr Patrycja Bąkowska (UAM) zarysowała dzieje przemiany pojęcia „miłość ojczyzny” z dziedziny cnoty do domeny uczuć. W tej sekcji również dyskusja została odłożona.

Druga część obrad w sekcji związanej z językiem była prowadzona przez prof. Aleksandrę Norkowską. Prelegenci w swoich wystąpieniach skupili się między innymi na neologizmach we Francji XVIII wieku (dr Stanisław Świtlik KUL). Innym zagadnieniem poddanym analizie były nieznanne dzieła leksykografii polsko-francuskiej XVIII wieku (dr Marcin Jakubczyk UJ). Dr Joanna Orzeł (UŁ) wygłosiła referat: *Volterowska koncepcja dziejów, a język – rodzimy czy inspirowany encyklopediami zachodnioeuropejskimi? O hasłach poświęconych przeszłości w „Zbiorze potrzebniejszych wiadomości” Ignacego Krasickiego*, zaś Marlena Olechowska (IBL PAN) mówiła o zmianie języka czasów Oświecenia w gramatykach do nauki języków nowożytnych. Panel zamknięto dyskusją.

Obrady plenarne zamykające konferencję poświęcone były zagadnieniom kultury i sztuki. Prowadziła je prof. Anna Grześkowiak-Krwawicz, a otwierał referat prof. Aleksandry Norkowskiej (UKW), która przedstawiła rosnącą w stosunku do poprzednich epok rolę (nie zawsze pozytywną) miasta w literaturze polskiej XVIII wieku oraz znaczenie pojawienia się tego

zagadnienia dla formowania się nowego pojmowania narodu. Dr Magdalena Bialic (MN w Warszawie) ukazała przemiany kobiecego stroju do polowań oraz określającego go słownictwa oraz sposób, w jaki był on postrzegany w Polsce i w Europie. Dr Grzegorz First (UPJP II) przybliżył zebranym dzieło Stanisława Kostki Potockiego *Winkelman polski* i jego rolę w popularyzacji wiedzy o kulturze antyku i rozwoju języka opisu sztuki. Na zakończenie prof. Magdalena Górską (IBL) omówiła przemiany języka symboli od XVII wieku przez epokę saską po oświecenie. Dyskusja koncentrowała się wokół problemu sarmatyzmu z sekcji historyczno-retorycznej, oraz próby ustalenia jego definicji, która jest odmienna dla każdej kolejnej formacji kulturowej oraz wpływie *Winkelmanna polskiego* na współczesny język historii sztuki.. Podniesiona została także potrzeba poszerzenia refleksji nad językiem oświecenia o opracowanie dotyczące neologizmów. Konferencję zamknęła prof. Anna Grześkowiak-Krwawicz, dziękując gościom i referentom za liczne przybycie, niezwykle ciekawe referaty oraz udział w dyskusjach. Pokłosiem konferencji ma być planowana publikacja zbierająca poszerzone wystąpienia.